

SZENTI TIBOR

Vásárhelyiség, csomorkányizmus

Másokat nem sértő, nem kicsinyes, de öntudatos lokálpatriotizmus. Szinte „génjeinkbe beprogramozva” velünk születik. Életünk végéig fejlődik, mert itt élünk és halunk; közben pedig ennek a földnek a kenyerét esszük, a vizét isszuk. A *gyűttmönt* embereket fönn tartásokkal, bizalmatlanul fogadjuk, de ha azonosulással és értékkeremtéssel bizonyították a városhoz való kötődésüket, tapasztalhatják befogadó képességünket. A táj négy része: a Tanya, a Puszta, a Rét, illetve a Tisza meghatározó, és csak számunkra jellemző hangulatot kölcsönöz.

Egyedülálló, óriási kiterjedésű a város hajdani szállás- és tanyarendszere. Az itt élt gazdatársadalom vásárhelyiségünk meghatározásában évszázadokon keresztül a legjellemzőbb réteget alkotta. A szorgalom, tisztesség, hazaszeretet példaképei voltak. Közülük többen a gazdálkodás és faluszervezés úttörőinek számítottak, mint a Gregusok, Karaszok, Lázárok, Csákyak, Széllek, Tárkány Szűcsök – a sor szinte kifogyhatatlan. Ők őrizték magyar- és parasztságtudatunkat, ezek néppel kapcsolatos tárgyi és szellemi értékeit. Vásárhely máig irigvelt közösségi terméke a kiterjedt olvasóköri hálózat, amely – néhány évtized politikai jellegű betiltást kivéve – kül- és belterületen a lakosság egészét valamilyen irányultsággal, de rendre foglalkoztatta.

Városunk lakossága egyszerre volt rebellis és konzervatív. A rebellit mindig a magyarságunk megmaradásáért és az önállóságunkért hajtottuk végre. Őseink küzdöttek hazáért, városért és a családért. Amikor a török hódoltság kezdetén Magyarországon is megjelent a reformáció, ők minden üldözés ellenére a „rebellis Krisztust” választották. Az elnémetesítés nehéz korszakában is megmaradt, sőt tovább fejlődött nemzeti kultúránk, mert a templomban, iskolában, a pap és tanár a kötelező latin, illetve német helyett anyanyelvén szólt az emberekhez.

A *pietizmus* itt pozitívan fejlesztette a kálvinista mezővárosi lokális népi kultúrát, és az európai fölvilágosodás eszméi liberális és racionalista *fizikó-teológiában* eljutottak hozzánk. A maga módján még a római katolikus földesúr is „liberális” volt. Olykor védelmet nyújtott az önkormányzásukért, valamint a területi érinthetlenségükért harcoló, reformált vásárhelyieknek, akik holland, belga, német és svájci példák alapján már a 18. század második felében többek között kórusművészetet fejlesztettek a jobbágy-zsellér település vályogfalai között.

Apáink támogatták Rákóczi és Bercsényi szabadságharcát. A Bujdosó–Pető–Törő-féle utókuruc mozgalom egyik ága Vásárhelyről indult. Az 1848–49-es szabadságharcban városunkból sokan vettek részt. Kossuthot emigrációjában is látogatták. Szántó Kovács János és aratósztrájkos utódai a nincstelen családok fönntartásáért szálltak szembe a hata-

lommal. 1956-ban munkásaink, diákjaink és tanáraink jártak elől. Parasztjaink közül többen kocsiikkal hordták az élelmet a harcoló fővárosba.

Ugyanakkor maradiságunkra és főszevénységeinkre is számtalan példát lehet hozni. A jó ügyet megvalósítani szándékozók kérő szavára rendszerint ez a két szó volt a válasz: „nem adunk”! Így maradt utcáink egy része a 20. század utolsó évtizedéig földes, rossz közvilágítású, jó ivóvízzel rosszul ellátott, csatornázatlan – a saját szennyvizünkön „úszunk” –, a belterületi állattartás következtében bűztől és legyektől szenvedtünk, nem sorolom.

A vásárhelyiség kelet-közép-európai modell, de gyökerei az ázsiai termelési viszonyokig nyúlnak vissza. A hagyományos gazdálkodás évszázadaiban városunk közössége a lengyel, orosz falvak szellemi alkotó- és vonzóerejével, illetve patriarkális, olykor még matriarkális hagyományörző tevékenységével volt rokon. Sajátságosan helyi, de nem lokálisan narodnyik, hanem magyar nemzeti karakterű közösség lakta. Bár országosan kimagasló szellemi nagyságokat szült és részben nevelt, velük csillagként ragyogva egyszer sem sikerült az egyetemesség égboltjára fölszárnyalni.

Azt azért sohasem feledhetjük, hogy szemünk előtt mindenek fölött az a nagyon fontos cél lebegett, hogy az elmozdíthatatlan és életet adó föld a természet törvényeit tiszteletben tartva, azzal együtt munkálkodva teremjen. Végül így a revolúció egy nyugodtabb élet-szemlélettől áthatva, békés, de lassú evolúciót teremtett. Népünk körében ennek volt köszönhető a vásárhelyiekben lévő alkotókedv széleskörű kibontakozása, amely a 18–19. században egyedülálló, országos hírvé népművészetet hozott létre, amely – bár korunkban már elhaló utóéletét éli –, kitörülhetetlen értékkel gazdagította nemzetünket.

Szüleink művészek és tudósok sorát nevelték föl, akik közül a mostoha érvényesülési lehetőségek miatt sokan elkényszerültek szülővárosukból, mégis szívükben mindig vásárhelyiek maradtak. Olyanok is szép számmal kerültek, akik messzi vidékekről éppen az ihletet teremtő, termékeny közeg miatt jöttek és telepedtek le itt, így belőlük kiváló vásárhelyi alkotók formálódtak. Szőnyi Benjámin, Nagy Ferenc, Garzó Imre, Török Károly, Szeremlei Sámuel, Kiss Lajos, Bibó Lajos, Kárász József, Galyasi Miklós, Grezsa Ferenc, Sipka Sándor, Szabó Éva, Gyulai József, Dömötör János, Fenyvesi Félix Lajos és mások sugárzó vásárhelyisége, hogy a város szellemi táborának csak egy igen keskeny szeletét említem, meghatározó maradt. Németh László sem írhatta volna meg az Égető Esztert, ha helységünkkel nem kerül szellemi kapcsolatba.

Városunk alkotóműhely volt. Itt még a paraszt is tollat fogott. Minden valamirevaló gazda *gazdasági naplót* vezetett. A legtöbb naplóban családfák, szubjektív, olykor lírai sorok, versek voltak találhatóak. Utóbb olyan is akadt köztük, aki szájkás, vagy reszkető betűkkel megírta élettörténetét.

Városunk meghatározó jellegéhez hozzá tartozik a középkori arculatú, *kerített falú* Ótemplom, a mestermívű városháza; a Kossuth tér hangulata az Ógimnáziummal, Fekete Sassal, a bank, posta, bíróság, egykori Úri Kaszinó épületével; a hajdani híres Promenáád idejéből megmaradt szokásunkkal, hogy – gyakran még télen is – a nagy fák árnyékában itt üldögélünk. Tovább haladva találkozunk a Bethlen Gábor Református Gimnázium új épületével, a „kövel kerített” városfallal, az Erzsébet Népkerttel és a korszerűsödő városi parkfürdővel. Szentés felé fordulva, idős dr. Imre József szemész professzor egykori háza következik, a mai Tornyai János Múzeum patinás épülete, benne a vásárhelyi kultúra fölbecsülhetetlen értékeivel, szemben a remek görögkeleti templommal. Az Andrássy utca,

a Károlyiak által építtetett barokk katolikus templom, mellette a hajdani inspektori ház. Az Újtemplom, a zeneiskola, a zsinagóga, a korábbi gyönyörű artézi kútjaink, girbe-gurba utcáink, vakközeink, vörös burkoló téglákkal kirakott paraszt-polgár házaink. A régi vízi-, szél- és gőzmalmaink, az ősi tóalji, kishomoki, peperei, aranyági stb. még tönkre nem tett, be nem épített kiskertjeink sajátos, vissza nem adható hangulata kerít hatalmába.

Nem hallgathatom el az itt élő emberek lassúbb, kényelmesebb élet- és munkatempóját; az olykor kiütő nemtörődömségüket, a közterek, parkok, szobrok rongálásának évszázados rossz hagyományát, gazzal borított temetőinket, amelyek világunknak, lelkületünk egy részének tükröképét mutatják. Ugyanakkor művészetteremtő és pártoló képességünk, szép iránti vonzalmunk, egyéni és közösségi alkotókedvünk szintén történelmi korok távlatába vezet. Népművészetünk, képző- és az utóbbi félévszázad során iparművészetünk, elszármazott zenészeink, színészeink, sportolóink, a hazai alkotó szellemi és fizikai megmértetésben az élvonalhoz tartoznak. Itt született, és oroszlánkörmeiket itt fejlesztett, de boldogulásuk miatt városunkat elhagyó, kiváló tudósaink, tanáraink városunk hírnevét öregbítik. Ezek a nemes hajtasok, és még sok más, maga az itt élő ember biztosították a vásárhelyiség megkülönböztető vonásait.

Fejlődésünk azonban sohasem volt egyenletes. Vagy elmaradt, vagy ugrásszerűen előre tört. A város népessége a 20. század második felétől átrétegeződött. Egykor a kétlaki tanyai parasztság adta a fő jellegzetességet. Ez a népességi alap eltűnik. Az ipartelepítéssel sok fővárosi, vidéki család érkezett városunkba, akik közül kevesen váltak vásárhelyivé. Jobb esetben közömbösek maradtak, sokan viszont új, a helyitől eltérő karaktereket hoztak. Nem csoda, ha a város lakossága lassan elveszíti eredeti arculatát. Cserélődnek az emberek, az utcák, a házak, kopik, eltűnik az egykori kultúra. Talán még néhány évtized telik el és lehet, hogy valóban megszűnik a vásárhelyiség? Tudnunk kell, hogy sokak számára könnyebb az import, vagy arctalan kultúra befogadása; még akkor is, ha ezzel egyéni karakter nélkül maradunk, mint a saját szellemi bölcső ringatása. De az egész világ uni-formizálódik.

Városunkban is ideológiai, gazdasági kényszerhatásra az 1950-es évektől létrehoztak egy sor olyan ipari üzemet, amelyek import nyersanyagra és energiára épültek, vagy olyan álmodozó, ésszerűtlen tervekre, mint ezen az éghajlaton a gyapottermesztés. A futóhomokra épült légvárak gyökértelenül idegenek maradtak a város testében. Ezek is a vásárhelyiség kényszerábrázatához, egy bohócálarchoz tartoztak, és legtöbbjüknek körülbelül annyi értelmét láttuk, mintha banánlé-termelőüzemet vagy kókuszdióbél-reszelék gyárat építettünk volna.

Ideológiák, izmusok, divatok jönnek, mennek. Amíg lesz vásárhelyiség, ez a reneszánsz ideál: a negyedik dimenziónak állított Ember el nem tűnik alkotóink műveiből, csupán megújodik. Művészetünk és tudásunk mindig az értelem, illetve a fizikai munka által létrehozott alkotás belső tartalmát fogja tükrözni!

Vásárhely nekünk otthon és haza. „Hódmező-Magyarország”! Bármilyen gondok űznek, akármilyen lehúzó erők támadnak, akárhogyan üt-ver bennünket ez a város, a szülőanyánk; ezért az igazi vásárhelyi a világ minden más tájánál jobban szereti. Hibáival együtt a miénk, olykor embertelenségében is mélyen emberi. Legfőbb feladatunk, hogy a jövő számára minden értékét átmentsük, amely egysikúvá váló, elembertelenedő világunkat gazdagíthatja. Ha erre nem leszünk képesek, nem lesz sem védőnk, sem követőnk, és

akkor ki kiált majd át a következő századokba, hogy milyen volt, és mit jelentett számunkra hajdani vásárhelyiségünk?

A csomorkányizmus elválaszthatatlan része a vásárhelyiségnek. Az itt született és letelepedett génállományból ered. Amíg e földből táplálkozunk, „hét nemzetségen keresztül” nemcsak a család tulajdonságait, hanem az általunk alkotott település lelkületének egy mágikus darabját is minduntalan újratermелjük.

Városunk tele van önnemesítő, autodidakta outsiderekkel; olyan „kívülállókka”, akik nem tanult szakmájukat gyakorolják; vagy ha abból is élnek, meghatározó alkotómunkájuk más művészeti vagy tudományághoz kapcsolja őket. Gyakran mégis többet adtak a közösségnek, mint akik megfelelő szakmai fölkészültséggel, de csak állásukat és nem a hivatásukat töltötték be. Péczely Attilának nem az orvoslása, hanem a népdal- és ásványkőzetgyűjtése, Galyasi Miklósnak nem a jogi végzettsége, hanem költészete, művészetpártoló, illetve múzeumfejlesztő képessége, Osváth Bélának nem a tanári, hanem a dramaturgiai fölkészültsége vált legendássá. Kiss Lajos néprajzkutatónak még érettségizni sem sikerült, mégis Kossuth-díjat kapott a néprajztudomány műveléséért. Nem sorolom. Vásárhelyen a sor példátlan hosszú!

Egyszerre realisták és bohémek vagyunk. Az ellentétek és ellentmondások népe a vásárhelyi. Túlzottan óvatos és nemtörődöm. Csak azt az eredményt hajlandó elfogadni, amelyért az ország már évek óta lelkesedik.

A „kívülállóságunkban” benne van a lázadó természet. Nem az a jó, amit kaptunk, vagy megszereztünk, hanem másra, jobbra, különbre vágyunk. A szabadság itt mindig luxus volt. A szabadságot magunknak teremtettük, vagy béklyóztuk meg. Évszázadokon keresztül dacoltunk, sőt szembeszálltunk elnyomóinkkal. A lázadás már 1753 óta, a vérbefojtott utókuruc zendüléstől kezdve napjainkig, a fönnálló társadalommal, a legtöbb kor-mánnyal szemben megnyilatkozik.

Föllángolásainkat sorra elfojtották, mert alig volt még magyar város, ahol évszázadok során annyi gáncsolója élt minden igaz és haladó ügynek, mint Vásárhelyen. Igaz, történelmünk során az adott kor egy-egy jelenségére ritkán tudtunk megfelelő választ adni. Időben is mindig elmaradtunk, az események után kullogtunk. Nem tanultunk, és ezért mindig hátrányt szenvedtünk, de gerincünkön csak azt a bizonyos két, anatómiailag rendjén való S-görbületet lehet érzékelni. Inkább beleroppantunk és kitartottunk vállalásunk mellett, minthogy árulókká váljunk.

Amikor szükség lett volna az erőnkre, vagy amikor ki kellett volna állnunk, a leeresztett függöny rései mögött sunyítottunk, és lestük, hogy mások éhen haltak vagy elvéreztek. Amikor fölösleges volt az áldozatunk, egy szál karddal hadsereg ellen ugrottunk és értelmetlenül hadonásztunk. Midőn kellene, gyakran nem adunk, nem szeretünk, tőlünk a világ is elkárhozhat. Ugyanakkor sok értékünket értelmetlenül eltékozoltuk.

Még a közülünk származó embereket is gyakran ímmel-ámmal támogattuk. Tornyai Jánosnak, Kohán Györgynek, Kiss Lajosnak, Osváth Bélának, Gyulai Józsefnek, Hegedűs Endrének és sorolhatnám még a hírességeket, el kellett innen menni. Végső akarata szerint Kajári Gyula is egy távoli helységben temetkezett. A legtöbb távozóban a közöny és meg nem értés fájdalmas tövisét hagytuk. Vásárhely évszázadok óta nagy mamuttemető. Tehetségek szülője és elvetélője.

Nincs kövünk, mi sárból építkezünk, nincs fánk, agyagból edényt formálunk. A költő Galyasi nagyon találóan írta:

*Itt nem lehet szőke szonetteket írni.
Sár és göröngy fordul az eke nyomán.
Költő, ha tollat fogsz kezvedbe,
Ordíts, üvölts a végső szó jogán.*

(1947)

Tanyai gyűjtő útjaim során még a rossz-pusztai, nincstelen kisparaszt szobájában is kétajtós ruhás szekrényből átalakított, bepolicozott könyves szekrényt találtam. Amikor megtelt, a disznóvágásokon egykor használt sózó teknőt újságpapírral kibélelte, az ágy alá tolta, és benne tovább gyűjtötte az olvasnivalót. Nem volt téma, amelyhez értelmesen hozzá ne szólt volna. Mit ért vele? A hatalom mindenét elvette és nyomorgott. Még a nevét sem jegyezte föl a helytörténet.

Az elmúlt évtizedekben családom idősebb korosztályából szinte mindenkit eltemettünk. A nagyapám, az apám, oldalági rokonaim gödörbe eresztett koporsója alatt fél láb-szárig érő víz csobbant, és örökre elmerültek... Itt még temetkezni sem lehetett rendesen. Amíg máshol porzik az út, a mi cipőnk alatt ragad a sár. Ha végre kisüt a nap és főlészradnak útjaink, a portól szürkévé válunk és fuldoklunk.

Mindig, szinte mindennel elégedetlenek voltunk, de komoly eredményeket ritkán tudtunk kiharcolni és megtartani. Legtöbbször légvárakat építettünk. Olyan elvont, lehetetlen, irreális terveket akartunk megvalósítani, amelyekbe belebuktunk. A kudarcot mindenki előre látta. Nem kellett különösebb jóstehetség a végső kimenetel megjövendöléséhez, a megkezdett úton mégis makacsul, fölemelt fővel végigbandukoltunk. Legalább jót játszottunk. Közben az idő előre szaladt, és mi mögötte kullogtunk. Don Quijoteségünk szélmalom-harcában a vitorlán rendre a magasba emelkedtünk, majd fordulván velünk egyet, a földre zuhantunk. A következő nemzedékünk ugyanazokat a hibákat követte el, mint elődeink.

A csomorkányi figura egyszerre tantaluszi és prométheuszi. Képzeletében maga előtt látja a meghódítandó Varázshegyet, amelynek hősként szeretne álmofelhők fölötti csúcsára fölkapaszkodni. Társai számára lehozni világlátását és értékes tapasztalatait. De nem mérte föl valódi erejét és képességeit. Súlyos kőként minduntalan visszagörög, míg alant kimerülten elterül. Az igazi kudarc nem a bukása, hanem az, hogy a fönséges és isteneket szolgáló szirti sas nem jön hozzá, aki látványos, lassú halállal, méltósággal végez vele. Patkányok túrják szét alóla a hegyet, hogy megszégyenülve a mélybe zuhanjon. Ezért nem pusztulhat közösségét hasznosan szolgáló, vérért áldozó, mártír hősként, csak ügyefogyott álmodozóként, akit vagy sajnálnak, vagy kinevetnek.

Ebben az árnyékbokszolásban az a különös, hogy közben mindig olyan értékeket teremtetünk, amelyekre másokban irigységet, magunkban büszkeséget tápláltunk. Amikor Hoffmann Tamás néprajzkutató korábbi könyveimet lektorálta, egyik beszélgetésünk során megkérdezte tőlem: „– *Úgy-e nem Orosháza, hanem Vásárhely a legnagyobb falu?*” – utalva Darvas József szociográfiai könyvének címére. „– *Igen – válaszoltam. – Egy területében és lélekszámában túlnőtt, de lelkiületében máig falusi népesség lakja.*” Válaszom nem becsmérő szándékú volt, hanem hagyományörző elkötelezettségünket példázta.

Talán ősi fészünkben kellően degenerálódtunk. Köztudott, hogy évszázadok óta elől járunk az országos öngyilkossági statisztikában. Emlékezünk a szőrháti „öngyilkosok dűlőjére” – ahogy a nép elnevezte ezt a határrészt –, ahol alig akadt család, amelyikben valaki ne önkezével vetett volna véget az életének. Ennek a jelenségnek a valódi okát máig sem ismerjük, csak negatív élettani, lélektani és szociológiai jelenséggént hozzánk kötődött.

Nyakas kálvinisták voltunk, akik többet káromkodtunk, mint imádkoztunk, és egyikkel sem mentünk semmire. Vagy kinőtt fogakkal, többlet csonttal, kezében pajzzsal táltost szültünk, aki megismerve bennünket elhagyott, vagy elvetéltünk. A levéltárakban őrzött egykori bűnpörökből ismert, hogy elődeink közül sokan a paráználkodás, rablás, csalás, hamisítás, beségítés, árulás mesterei voltak. A bigott vallási szekták a legtöbb hívüket is lakóhelyünről toborozták. Hány gyermeket abortáltunk, kítaszítottunk, hány öreget eldobtunk! Mégis, a vásárhelyi nagycsalád összetartásával, az anyák ósanya-jellegű szeretetével, matriarkális gondoskodásával minden társadalom és kor számára példát mutattunk, hogyan tud több nemzedék egy fedél alatt, egy kenyéren szeretetben és becsületben élni.

A parasztpolgárosodás során, tanulás – és ahogy a nép gorombán fogalmazott: „a koszból való kivakaródzás” – során „Nagy Családok”, úrhatnám nemzedékek is kialakultak. Szerencsére a tanult parasztságnak ők a kisebb részét alkották, de rendkívül agresszívekké váltak. A felszínen úszó, minél kevesebb munkával megélő, ügyeskedő réteghez tartoztak, akik hamarosan elfelejtették azt a népet, amelyből jöttek. Ezek minden politikai társadalomváltás során a fölszínre eveztek. A közepszerűséget és a dekadenciát képviselve, tipikus csomorkányi réteget alkottak. Mivel kis város vagyunk, nem nagy a választékunk...

